RAPORT

Venemaa suhted Hiina ja Indiaga pärast sissetungi Ukrainasse: mõju Eestile ja Balti riikidele

KOOSTAJAD

Agnieszka Nitza-Makowska
Anastasia Sinitsyna
Kikee Doma Bhutia
Elo Süld

Mai 2024

TARTU ULIKOOL
Aasia keskus

KOOSTAJAD

Agnieszka Nitza-Makowska
Tartu Ülikooli Aasia keskus / Collegium Civitas

Agnieszka Nitza-Makowska on Aasia keskuse teadur ning Varssavi Collegium Civitas eraülikooli Aasia uuringute õppetooli juhataja. Oma doktoritöös võrdles ta demokraatia poliitilisi tingimusi Indias ja Pakistanis. Tema praegune uurimisfookus on suunatud pehmele jõule, jätkusuutlikkusele ja keskkonnadiplomaatiale. Fookuste rõhuasetus taaskord Indial, Pakistanil ja Hiinal. Nitza-Makowska on avaldanud teadusartikleid ajakirjades nagu *International Journal of Cultural Policy* (Routledge) ja *Journal of Peacebuilding and Development* (SAGE).

Anastasia Sinitsyna
Tartu Ülikooli Aasia keskus

Anastasia Sinitsyna (PhD) on Aasia keskuse teadur, kelle uurimisfookuses on peamiselt Euroopa Liidu ja Aasia suhted, eritähelepanu all Hiina. Sinitsynal on tugev taust rändeuuringutes ning tema teadusartikleid on avaldatud rahvusvaheliselt tunnustatud ajakirjades nagu näiteks *Social Inclusion and Housing Studies*. Tal on matemaatilise majandusteaduse magistrikraad ning ta on teinud teadustööd Kieli Ülikoolis ja Norra Maaülikoolis. Tema teaduskompetents hõlmab lisaks eelpool mainitule rändeuuringuid ja rahvusvaheliste kaubanduslepingutega seotud teemasid.

Kikee Doma Bhutia
Tartu Ülikooli Aasia keskus

Kikee Doma Bhutia (PhD) on Aasia keskuse teadur ja India koordinaator. Oma doktoritöös uuris ta institutsionaalse budismi ja põlisusundite omavahelist toimimist Himaalajas. Tema praegune teadustöö keskendub rahvuslikule identiteedile, kogukondlikule kuuluvusele ja kohalike sümbolite tähenduste ümbermõtestamisele. Bhutia tähelepanu all on lisaks religiooni ja kultuuri roll tänases globaliseerunud maailmas.

Elo Süld
Tartu Ülikooli Aasia keskus

Elo Süld (PhD) on Tartu Ülikooli Aasia keskuse juhataja ja usuteaduskonna islamistika lektor. Ta on õpetanud islamialaseid aineid alates 2008. aastast ning kirjutanud nii teadusartikleid kui ka meediakommentaare erinevatel Lähis-Ida ühiskonda puudutavatel teemadel. Tema uurimistöö keskendub islami usu mitmekesisusele, Lähis-Ida poliitikale ning Hiina mõju ja tajumisele selles regioonis. Lisaks teadusartiklitele on ta koostanud mitmeid Aasia teemalisi poliitikaaruandeid ja stsenaariumiuuringuid.

Sisukord

KOOSTAJAD 2
KOKKUVÕTE 5
SISSEJUHATUS 7
Venemaa ja Hiina lähenemine ja lahknemine ning selle mõju Eestile ja Balti riikidele 8
Poliitiline lähenemine ja lahknemine 9
Majanduslik lähenemine ja lahknemine 11
Venemaa ja India lähenemine ja lahknemine ning nende mõju Eestile ja Balti riikidele 13
Poliitiline lähenemine ja lahknemine 14
Majanduslik lähenemine ja lahknemine 15
ALLIKAD 18

KOKKUVÕTE

1. Hiina ja India on keeldunud hukka mõistmast Venemaa agressiooni Ukraina vastu. Selle asemel on mõlemad võtnud sõja suhtes nn neutraalse seisukoha, mida iseloomustab nende strateegiline autonoomia ja läänega mitteühinemine. Pekingi reaktsioon sõjale on äratanud Eesti tähelepanu. Sellest on saanud üks peamisi prismasid, mille kaudu Tallinn Hiinat vaatab ja mis mõjutab välispoliitilisi valikuid, näiteks otsust lahkuda 2022. aastal 16+1 formaadist. Vastupidiselt sellele ei tekitanud India vastav hoiak aga muret, sest Tallinn kipub New Delhile lähenema peamiselt kui USA partnerile ja Hiina demokraatlikule alternatiivile.

2. Hiina ja India on Venemaa Ukraina-vastase agressiooni suhtes sarnast lähenemisviisi järginud, kuid seda erinevatel põhjustel. Hiina püüab takistada Ukraina otsustavat lüüasaamist, et kasutada Venemaad liitlasena konkurentsis USA-ga globaalse hegemoonia nimel. India soovib seevastu, et tugev Venemaa tegutseks Hiinast sõltumatult, kasutades Venemaad liitlasena, et takistada Hiinat Aasia domineerivaks jõuks muutumast.

3. Sõja ajal näivad Hiina–Vene suhted tugevamad kui kunagi varem, kuid sõda Ukrainas paneb ka selle „piirideta“ partnerluse proovile. Kahe riigi peamised sarnasused hõlmavad alasid, nagu sarnane sisemine juhtimine, kaitsekoostöö, ülemaailmne koostöö ja pehme võimuga seotud suhtluskavad. Lisaks näivad mõlemad olevat revisionistlikud jõud, kes püüavad olemasolevat, reeglitel põhinevat maailmakorda välja vahetada. Hiina ja Venemaa vaheliste lahknevuste võimalike põhjuste hulka kuuluvad nende poliitiliste ja majanduslike jõudude asümmeetria ning naabruskonna konkurents Kesk-Aasias, Venemaa Kaug-Idas ja Arktikas.

4. Igasugune signaal, et Hiina tugevdab koostööd Venemaaga, on Eestile ja Balti riikidele väga murettekitav. Seda seetõttu, et Balti riigid seostavad end olemasoleva maailmakorraldusega, sealhulgas selle väärtuste ja institutsioonidega, ning asuvad Venemaa traditsioonilises huvisfääris, millele Moskva jätkab oma ambitsioonide projitseerimist. Lisaks on Balti riigid väikeriikidena eriti haavatavad selliste rahvusvaheliste struktuuride nõrgenemise suhtes, nagu NATO ja EL, mis pakuvad neile liitlasturvet enesekindlate suurriikide vastu.

5. India välispoliitika püüab Hiina mõjuvõimule Aasias vastu astuda näiteks neljapoolse julgeolekudialoogi (Quad) kaudu, millega on liitunud ka USA, Jaapan ja Austraalia. Venemaa on seevastu tihedamalt seotud Hiinaga.

Selline erinevus Hiinale ja USA-le lähenemisel on pingestanud India suhteid Venemaaga.

6. Ajalooliselt on India olnud oluline kaitsevarustuse importija Venemaalt. Viimastel aastatel on India alustanud siiski jõupingutusi, et mitmekesistada oma kaitsealaste hangete allikaid. Selle strateegilise otsuse taga on eesmärk vähendada sõltuvust ühest riigist, mis tagab olulised sõjalised tarned, ning samuti mure Venemaa varustuse usaldusväärsuse pärast rahvusvaheliste sanktsioonide tõttu. Selle tulemusena on India üha enam otsinud arenenud sõjatehnoloogiat sellistest riikidest, nagu USA, Prantsusmaa ja Iisrael.

7. India koostöö Venemaaga energeetika ja kaubanduse valdkonnas jätkub, kuid üha enam keskendutakse majandussidemete tugevdamisele USA-ga. USA-st on saanud India jaoks oluline kaubanduspartner ja investor, kellega tehakse koostööd tehnoloogia, infrastruktuuri ja puhta energia valdkonnas. India ühinemine USA juhitud algatustega, nagu Indo-Pacific Economic Framework, näitab India strateegilist liikumist tasakaalustatumate ja mitmekesisemate majanduspartnerluste loomise suunas, vähendades sõltuvust Venemaast.

8. Venemaa–Hiina ja Venemaa–India kahepoolsetes majanduslikes lähenemisviisides on erinevusi. Hiina on lubanud oma riigiettevõtetel müüa Venemaale kahesuguse kasutusega tehnoloogiat, sealhulgas pooljuhte, mida võib kasutada sõjavarustuses. 2022. aastal kahekordistas Hiina pooljuhtide eksporti Venemaale, mis suurendab veelgi Venemaa sõltuvust Hiinast. India suurendas seevastu Venemaa kaupade ostu alates väetistest kuni teraseni ning aitas ületada naftahinna sanktsioone, muutes India 2022. aastal Venemaa nafta suurimaks importijaks. India majandussuhted Venemaaga on aga sageli tingitud muude odavate alternatiivide puudumisest.

9. India strateegia tugevdada oma majandussidemeid Venemaaga aitab tasakaalustada Hiina majanduslikku mõju. Kuigi Hiina potentsiaalse monopoolse võimu piiramine Aasias on Eestile kasulik, on majandussuhete süvenemine Venemaaga seotud riskiga kaudselt Ukrainas käimasolevat konflikti rahastada.

SISSEJUHATUS

Hoolimata Venemaa geograafilisest asukohast, mistõttu asub suurem osa riigi territooriumist ja loodusvaradest Aasias, jäid Moskva sidemed Aasia regionaalsete osapooltega suhteliselt tagasihoidlikuks enne president Putini 2012. aasta teadaannet Venemaa „pöördumisest itta" ning suhete halvenemist läänega pärast Krimmi annekteerimist 2014. aastal. Kuigi Venemaa 2014. aasta järgne isolatsioon läänest oli kriitiline pöördepunkt, mis ajendas Moskvat Aasia suunas liikuma, tõi muutuse ka Venemaa 2022. aasta agressioon Ukraina vastu. Täpsemalt on see häirinud ja mõnes aspektis kiirendanud Venemaa suhtete arenemist Aasia kahe suurima suurriigi Hiina ja Indiaga.

Järgnevatel põhjustel on Hiina ja India „neutraalne" positsioon Ukraina sissetungi suhtes ning nende riikide hilisem kahepoolne dünaamika Venemaaga Eesti jaoks oluline. Esiteks on Eesti osa niinimetatud läänest. Ta seostab end praeguse reeglitel põhineva maailmakorraga (mida nimetatakse ka liberaalseks maailmakorraks või USA juhitud maailmakorraks), sealhulgas selle institutsioonide (nt NATO ja EL), väärtuste ja kontseptsioonidega (nt liberaalne demokraatia ja inimõigused). Keeldudes hukka mõistmast Venemaa agressiooni Ukraina vastu, jätavad Hiina ja India tähelepanuta, et Moskva rikub olemasoleva maailmakorra aluspõhimõtteid, sealhulgas riikide suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse austamist, mittesekkumist ja agressioonikeeldu. Selle asemel reageerisid Hiina ja India Ukraina sõjale strateegilise autonoomia põhimõtet järgides, mis on valdavalt kooskõlas nende riiklike huvidega. Hiina ja India tähtsus maailmakorralduse stabiilsuse ja terviklikkuse jaoks suureneb samaaegselt nende võimu ja mõjuvõimuga. Seega võib nende kahe riigi positsioon ülemaailmsete probleemide, näiteks Ukraina sõja suhtes mõjutada maailmakorralduse jõudude tasakaalu, ja seda ei saa eirata. Teiseks on Eesti endine Nõukogude vabariik, millele Venemaa oma ambitsioonide projitseerimist jätkab. Kuna Hiina ja India ei asunud sõja kontekstis lääne poolele, keeldudes eelkõige ühinemast Moskva-vastase sanktsioonirežiimiga, ei aidanud nad kaasa Venemaa nõrgestamisele ja isoleerimisele, mis oleks kasulik Balti riikide julgeolekuolukorrale. Pealegi näib praeguse maailmakorra stabiilsus ja terviklikkus koos Venemaa nõrgenemise ja võimaliku kaotusega olevat Balti riikide jaoks veelgi kriitilisem, kui vaadelda neid nende väikeriikide omaduste prisma kaudu, kes otsivad, leiavad, ja teatud määral sõltuvad liitlassuhetest, nagu NATO ja EL, et võidelda assertiveerivate jõudude võimaliku mõjuga. Järelikult, olenemata kavatsustest, on kolmandate riikide, isegi Baltimaadest geograafiliselt kaugemal asuvate riikide teod, mis mõjutavad Venemaa sõjalist, diplomaatilist ja majanduslikku tegevust Ukraina sõja ajal, Tallinnale, Riiale ja Vilniusele väga murettekitavad.

Kuigi käesolev kokkuvõte keskendub Eestile, on meie järeldused olulisel määral asjakohased ka teiste Balti riikide jaoks. Märkimisväärne on, et Leedu on ainus Balti riik, millel on oma India ja Vaikse ookeani piirkonna strateegia. Sõja kontekstis märgib see strateegia, et Venemaa saab poliitilist, diplomaatilist ja materiaalset toetust India ja Vaikse ookeani piirkonna riikidelt, mis püüavad muuta olemasolevat maailmakorda. Lisaks eeldab selle poliitika järgimine, et Leedu laiendab koostööd nendega, kes püüavad seda korda säilitada (Leedu Vabariigi välisministeerium, 2023, lk 4).

Käesolevas lühikirjelduses selgitatakse Venemaa ja Hiina ning India vahelise dünaamika mõju Eestile ja Balti riikidele alates sõja puhkemisest. Selles dekonstrueeritakse neid kaht paari (Hiina–Venemaa ja India–Venemaa), määratledes nende riikide peamised üksteisele lähenemise ja üksteisest lahknemise valdkonnad. Konkreetsemalt tuvastatakse, mis ühendab Venemaad ja kahte Aasia riiki, mis neid lahutab ning mida see tähendab Eesti ja Balti riikide jaoks. Käesolevas poliitikaülevaates vaadeldakse kõigepealt Hiina ja Venemaa poliitilisi, strateegilisi ja majanduslikke lähenemis- ja lahknemisvaldkondi, millele järgneb analüüs Indiast.

Venemaa ja Hiina lähenemine ja lahknemine ning selle mõju Eestile ja Balti riikidele

Ukraina sõjal on sügavad tagajärjed Hiina–Venemaa „piirideta“ partnerlusele. Kuigi sõda on tugevdanud niigi tugevat poliitilist, strateegilist ja majanduslikku koostööd nende kahe riigi vahel, paneb see ka nende kahepoolse dünaamika proovile ja häirib seda. Peking on järjekindlalt praktiseerinud oma „neutraalsust“ seoses Venemaa sõjaga Ukraina vastu. Ainult ühel korral, 2023. aasta märtsis, hoiatas Peking Moskvat, et ta ei kasutaks tuumarelva (Fong ja Maizland, 2024), mis näitab, et väidetavalt „piirideta“ partnerlusel on tegelikult oma piir. Sellegipoolest ei mõjutanud see žest oluliselt Hiina–Venemaa dünaamika trajektoori.

Eesti, mis asub Venemaa traditsioonilises mõjusfääris, on väljendanud kahtlust selle pärast, et Moskva on pärast sõja puhkemist sidemeid Pekingiga tugevdanud. Tallinn, nagu ka Vilnius ja Riia, on mures, et Hiina toetus Venemaale võib julgustada Kremlit võtma kasutusele täiendavaid meetmeid oma naabrite vastu (Bērziņa-Čerenkova, 2023). Hiina-Venemaa dünaamika ja eriti Pekingi seisukoht sõja suhtes on muutunud oluliseks teguriks selles, kuidas Eesti valitsus suhtub Hiinasse. Näiteks tõi Eesti välisminister Reinsalu oma iga-aastases välispoliitilises kõnes välja Hiina reaktsiooni Venemaa agressioonile kui ühe põhjuse, miks Tallinn

otsustas lahkuda toonasest 16+1 formaadist (täna 14+1; Eesti Vabariigi Välisministeerium, 2023), mille eesmärk oli Pekingi koostöö tugevdamine Kesk- ja Ida-Euroopas.

Poliitiline lähenemine ja lahknemine

Peamised valdkonnad, kus Venemaa ja Hiina poliitilised ja strateegilised huvid lähenevad ning on Eesti ja Balti riikide jaoks samaaegselt olulised, hõlmavad riigisisest ja globaalset valitsemist, kaitsekoostööd, globaalset koostööd ja pehme võimuga seotud suhtlemist. Neid valdkondi käsitletakse allpool.

Vaatamata mõningatele ideoloogilistele erinevustele on Hiina ja Venemaa poliitilistel režiimidel märkimisväärseid sarnasusi. Mõlemad on autoritaarsed, tsentraliseeritud ja mittevabad riigid, mida juhivad kauaaegsed juhid (Democracy Index, 2024; Freedom House, 2024). Nende sarnasuste tõttu riigisiseses valitsemises seostab Tallinn Hiinat Venemaaga ja püüab vältida neist kummastki sõltumist. Autoritaarsest režiimist sõltuvusse sattumise lõksu vältimist peetakse Euroopa riikide jaoks Ukraina sõjast saadud õppetunniks, arvestades seda, et mõned neist sõltusid olulisel määral Venemaa energiaimpordist. Kuigi Venemaa on Eestiga seotud küsimustes Hiinaga harva koostööd teinud, tuvastati siiski üks selline juhtum. 2023. aasta märtsis avaldasid kaks riiki ühisavalduse koostöö süvendamiseks, et tagada teineteise kodanike, institutsioonide ja projektide turvalisus välismaal. Eesti Välisluureameti (EFIS; 2024) hinnangul suurendab see avaldus potentsiaalselt Eesti julgeolekuriske tulevikus.

Lisaks sellele aitab sarnane režiimi ülesehitus kaasa Hiina ja Venemaa lähenemisele nende vastuseisus liberaalsele demokraatiale, inimõigustele ja praegusele reeglitel põhinevale maailmakorrale. Hiina ja Venemaa püüavad seda korda häirida ja üritavad seda asendada uue mitmepooluselise süsteemiga, mis ei oleks ühepoolselt Washingtoni juhitav. Eesti seob end tugevalt praeguse maailmakorra ning selle põhiväärtuste ja institutsioonidega. Hiina ja Venemaa lähenemine on aga kindel ja tekitab läänele, eriti Venemaa traditsioonilises mõjusfääris olevatele riikidele, nagu Baltimaad, suurt muret. Venemaa sissetung Ukrainasse lõi dünaamika, kus kaks autoritaarset režiimi kasvavad kokku. Samas, kuigi riigisisese ja globaalse valitsemise lähenemine soodustab Hiina ja Venemaa koostööd, ei ole see sunduslik. Sõltuvalt sõja ja Hiina–USA rivaalitsemise edasistest arengusuundadest võib selle teguri roll muutuda.

Venemaa sõda Ukrainas on loonud uued tingimused kaitsesuhetele Hiinaga. Peking on keeldunud Venemaale otsest sõjalist abi andmast. Sellegipoolest tarnib Hiina USA välisministri Anthony Blinkeni sõnul Venemaale „tööpinke, droone,

turboreaktiivmootoreid, rakettide tehnoloogiat, mikroelektroonikat ja nitrotselluloosi, mida Venemaa kasutab relvade raketikütuse valmistamiseks“ (Atwood, 2024). USA allikate hinnangul importis Venemaa 2023. aastal Hiinast umbes 90% kogu mikroelektroonikast ja umbes 70% tööpinkidest. Peking peab seda kaubandusaspekti „normaalseks majanduskoostööks“ (Atwood, 2024). Eesti jaoks ja ka väljaspool Baltikumi on oluline jälgida, kas Hiina ja Venemaa on teel sõjalise liidu suunas, mis muudaks piirkondlikku ja globaalset julgeolekumaastikku. Sellegipoolest tundub ebatõenäoline, et kaks riiki loobuksid oma strateegilisest autonoomiast kollektiivse julgeoleku nimel.

Hiina ja Venemaa toetavad teineteist mitmepoolsetes institutsioonides ning kasutavad neid, sealhulgas ÜRO süsteemi (näiteks ÜRO Julgeolekunõukogu, kus mõlemal on vetoõigus), instrumentaalselt oma huvide järgimiseks või olemasoleva korra häirimiseks enda kasuks. Lähenemine selles valdkonnas on Eesti ja Balti riikide jaoks oluline, sest see võib muuta olemasolevaid institutsioone ja julgeolekukeskkonda, mis võimaldab neil väikeriikidel edukalt tegutseda.

Kuigi Hiinal ja Venemaal on individuaalsed pehme jõu strateegiad, on nad ühinenud Ukraina sõja loo jutustamiseks. Nad kasutavad sama diskursust, nimetades seda, mida lääs kutsub Venemaa agressiooniks Ukraina vastu või sõjaks, hoopis „kriisiks“, „konfliktiks“ või „erioperatsiooniks“. Lisaks rõhutavad mõlemad, et selle provokaatorid olid USA ja NATO. Selline terminoloogia ühtlustamine on tagatud tugevdatud meediakoostöö kaudu. EFISi (2024) sõnul „toimub see kooskõlastamine ministrite tasandil, keskendudes uudistele“. Kahe riigi ühine diskursus sõja kohta näib olevat ebaõnnestunud lääne perspektiivi õõnestamisel, sealhulgas Eestis ja Baltikumis. Siiski võib see kõnetada mitte-lääne illiberaalseid riike, kes ei ole Venemaa agressiooni hukka mõistnud.

Lisaks sellele näitab Hiina pehmet jõudu Venemaa suhtes akadeemilise koostöö kaudu. Näiteks juunis 2022 lõi Venemaa Teaduste Akadeemia Xi Jinpingi poliitiliste teooriate uurimisele pühendatud teaduskeskuse; juulis 2022 muutis Venemaa Teaduste Akadeemia Kaug-Ida Instituudi nime Hiina ja Kaasaegse Instituudi nimeks, mis peegeldab Pekingi kasvavat tähtsust Moskva jaoks (EFIS, 2024). Pehme võimuga seotud tegevuste kokkulangevus võib kaasa tuua Hiina ja Venemaa tugevama sünergia nende soovides ja selles, kuidas nad globaalsete ja piirkondlike küsimuste kohta sõnumeid edastavad.

Kuigi Hiina–Venemaa koostöö on kiirenenud pärast Venemaa agressiooni Ukraina vastu, paneb see sõda ka nende kahepoolse dünaamika proovile ja häirib seda. Eesti ja Baltikumi jaoks olulised Hiina ja Venemaa vaheliste lahknevuste peamised allikad on võimuasümmeetria ja naabruskonnakonkurents. Neid lahknevuste allikaid käsitletakse allpool.

Sõda Ukrainas „on süvendanud Venemaa majanduslikku sõltuvust Hiinast, suurendanud kahe riigi vahelist võimuasümmeetriat ja kitsendanud Moskva diplomaatilist mänguruumi Hiina suhtes“ (Ivanov, 2023). Sellest tulenevalt on Venemaa tugevdanud oma mittesoovitud positsiooni Hiina noorema partnerina. Lisaks riskib Moskva Hiinale lähenedes pragudega suhetes Indiaga, Pekingi peamise piirkondliku konkurendiga. India on Venemaa jaoks Aasias tähtsuselt teine partner ja sõbralik vastukaal Hiinale. Pekingi jaoks tõi tugevnenud partnerlus Moskvaga omakorda kaasa kahjustatud, juba niigi haprad sidemed Euroopaga, sealhulgas Balti riikidega. Mõlema poole jaoks on nende „piirideta“ partnerlusel mõned puudused, mis võivad mõjutada nende suhteid ning potentsiaalselt Hiina ja Venemaa lahku viia. Pole üllatav, et stsenaarium, kus Moskva kaotab Pekingile, lohutab neid, kes pooldavad praegust maailmakorda, sealhulgas Balti riike.

Lõpuks on Hiina ja Venemaa naabrid, kellel on 4200 kilomeetri pikkune ühine piir. Kuigi neid kiputakse võrdlema kahe teineteisele seljaga pööratud hiiglasega, kes vaatavad ja laiendavad oma mõju kahes erinevas suunas, Venemaa endiste Nõukogude vabariikide üle ja Hiina Lõuna-Aasia ja Kagu-Aasia üle (Ivanov, 2023), kattuvad nende huvid mõnes piirkonnas. Täpsemalt öeldes kooseksisteerivad ja põrkuvad need kaks riiki suures osas Venemaa Kaug-Idas, Kesk-Aasias ja Arktikas. Hiina ja Venemaa võivad lahku sõita peamiselt sel juhul, kui Peking kasutab võimuasümmeetriat Moskvaga, et laiendada oma mõju nendele territooriumitele. Eesti ja Baltimaade entusiasmi selle suhtes, et Peking seda teeb, ei ole tõenäoliselt oodata. Tallinn, Riia ja Vilnius vaatavad Hiinat läbi selle autoritaarse prisma ja on juba praegu mures Hiina mõju suurenemise pärast Euroopas ja selle naabruses (Nitza-Makowska jt., 2023).

Majanduslik lähenemine ja lahknemine

Alates 2022. aastast on Hiina ja Venemaa kaubandus- ja investeerimissuhted märkimisväärselt kasvanud nii mahu kui ka strateegilise sügavuse poolest. Kaubandusest on saanud Hiina ja Venemaa vaheliste tugeva lähenemise ja potentsiaalse lahknevuse valdkond. Mõlemad riigid püüavad leevendada lääne (kuhu kuuluvad ka Balti riigid) sanktsioonide mõju, tugevdada oma majandussidemeid ja kasutada ära mõlema riigi majanduse üksteist täiendavaid aspekte.

2022. aastal jõudis Hiina ja Venemaa vaheline kahepoolne kaubandus rekordilise 190 miljardi dollarini, mis on 34,3% suurem kui eelmisel aastal (Global Markets, 2023). Seda kaubandusmahu hüppelist kasvu soodustas suurenenud Venemaa nafta, gaasi ja kivisöe import Hiinasse. Konkreetsemalt importis Hiina 2023. aasta

nelja esimese kuu jooksul Venemaa toornaftat keskmiselt 1,95 miljonit barrelit päevas, kusjuures 2023. aasta märtsis saavutati rekordiline impordimaht 2,27 miljonit barrelit päevas (Global Markets, 2023). Lisaks sellele kasvas Venemaa gaasijuhtme import Hiinasse 2022. aastal 50% võrra, kokku 15,5 miljardi kuupmeetri võrra, koos Venemaa veeldatud maagaasi impordi 44%-lise suurenemisega, mis ulatus 6,5 miljoni tonnini (*Venemaa sai jaanuaris 2023 suurimaks Hiina naftatarnijaks*). Märkimisväärne areng selles koostöös on „Power of Siberia" gaasijuhe, mis alustas tööd 2019. aasta detsembris. See on Hiina–Vene energiakoostöö lipulaevaprojekt, mis suurendas oluliselt gaasi eksporti Hiinasse. Selle torujuhtme aastane tarnevõimsus peaks 2027. aastaks olema 38 miljardit kuupmeetrit (Global Markets, 2023). Lisaks jätkub „Jamali LNG" projekt. Peale sellele edendavad Hiina ja Venemaa aktiivselt teisi suuremahulisi energiaprojekte, nagu „Arctic LNG-2".

Lisaks energeetikale on mitmekesistunud kaubandussuhted. Hiina on suurendanud oma elektroonika, tööstustoodete ja kõrgekvaliteediliste seadmete eksporti Venemaale. See peegeldab nende riikide majanduse vastastikust täiendavust, sest Venemaa pakub toorainet ja energiat, Hiina aga tööstuskaupu ja tehnoloogiatooteid.

Vaatamata kasvavatele kaubandus- ja investeerimisvoogudele võivad Hiina ja Venemaa vahelised majandussidemed saada ka oluliseks lahknevuste allikaks. Üks kriitiline küsimus on kaubanduse tasakaalustamatus. Kaubandussuhted on muutunud tasakaalutuks, kusjuures Venemaa sõltub erinevate kaupade, sealhulgas tehnoloogia ja masinate osas suuresti Hiinast, samas kui Hiina impordib Venemaalt peamiselt energiaressursse. Venemaa on oluliselt suurendanud energia, sealhulgas nafta, gaasi ja kivisöe eksporti Hiinasse, kuna Euroopa turg on peamiselt sanktsioonide tõttu vähenenud.

Sanktsioonidest kõrvalehoidmiseks on Venemaa ja Hiina üha enam kaubelnud endi kohalikus vääringus (RMB ja rubla), mitte toetunud USA dollarile. See muutus on eriti ilmne energiasektoris, kus märkimisväärne osa nafta-, gaasi- ja söetehingutest tehakse nüüd Hiina jüaanides. 2022. aastal saavutas Hiina ja Venemaa kahepoolse kaubanduse maht rekordilise 1,28 triljonit jüaani (190 miljardit dollarit), mis märgib esimest korda, kui nende kaubandus ületas 1 triljoni jüaani piiri (Global Markets, 2023). See kasv eeldatavasti jätkub, kusjuures kaubandus peaks jõudma 200 miljardi dollarini juba enne 2024. aastaks seatud eesmärki (*Hiina ja Venemaa kavatsevad kaubavahetust kahekordistada// China Diplomacy*, 2023; Ministry of Economic Development, 2023). Jüaani kasutamine nendes tehingutes lihtsustab tehinguid ja vähendab mõlema osapoole valuutakursiriske. Samas tugevdab see ka Hiina rahvusvaluutat globaalsel

tasandil, samal ajal kui Venemaa valuuta potentsiaalselt devalveerub, mis viitab nende partnerluse majandusliku tasakaalu muutumisele.

Venemaa on üha enam tehnoloogia pärast Hiina poole pöördunud, eriti sektorites, kust lääne ettevõtted on taandunud, sealhulgas telekommunikatsioonisektoris, kus Huawei mängib olulist rolli. Lisaks on see tehnoloogiline sõltuvus ilmne ka finantssektoris, kus rakendatakse Hiina piiriülest pankadevahelist maksesüsteemi (CIPS), mis on alternatiiv SWIFT-süsteemile, mis oli varem peamine makseülekandesüsteem Hiina ja Venemaa vahel. Selle tehnoloogilise tasakaalustamatuse vähendamiseks kavatseb Venemaa välja töötada oma riikliku finantssõnumite edastamise süsteemi (SPFS), mis on praegu väga varajases arengujärgus ja mille valmimine võtab veel vähemalt kolm aastat. Seega jääb sõltuvus Hiina süsteemist püsima või isegi suureneb.

Kõik need muutused Hiina–Venemaa majandussuhetes mõjutavad Eestit ja Balti riike. Esiteks tugevdavad Hiina ja Venemaa vahelised majandussidemed Venemaa majandust, mis annab lisaraha Ukrainas käimasoleva sõja jaoks. Teiseks, kasutades Hiinat majanduspartnerina, saab Venemaa kõrvale hiilida lääne sanktsioonidest ja pääseda ligi tehnoloogiale, mida on vaja agressiooni jätkamiseks. Seda stsenaariumit võib takistada ainult see, kui USA ja teised sanktsioonirežiimi kuuluvad riigid kehtestaksid Venemaaga kauplevatele Hiina ettevõtetele teisesed sanktsioonid. Kolmandaks võib Hiina rahvusvaluuta tugevnemine nõrgestada eurot, tekitades ebakindlust euro ja dollari vahelistes vahetuskurssides. Eesti ja teised Balti riigid võivad euro kasutajatena kanda majanduslikku kahju.

Venemaa ja India lähenemine ja lahknemine ning nende mõju Eestile ja Balti riikidele

Indial ja Venemaal on pikaajaline „eripartnerlus“ ning nad näevad teineteist „loomulike“ ja „usaldusväärsete“ liitlastena. Koos Hiinaga on India Venemaa „Pivot to the East“ strateegias esmatähtis. New Delhi ei ole ühinenud lääneriikide juhitud blokiga, mis mõistab hukka Venemaa sõja Ukrainas ja kehtestab agressori vastu sanktsioone. Kuid nagu Peking, on ka New Delhi distantseerunud Moskva tuumasignaalidest, mis kaasnesid Venemaa täiemahulise sissetungiga Ukrainasse. India kaitseminister Raksha Mantri Shri Rajnath Singh märkis, et tuumaoptsiooni ei tohiks kasutada ükski pool, kuna tuuma- või kiirgusrelvade kasutamise väljavaade on vastuolus inimlikkuse põhitõdedega. (Dhar, 2022). See reaktsioon näitas, et India nn. neutraalsusel sõja suhtes on piirid. Vaatamata lääne

skeptitsismile, näeb New Delhi oma positsiooni neutraalsena ja näitab, et on võimeline ajama iseseisvat välispoliitikat, mis teenib tema enda rahvuslikke huve.

India reaktsioon Ukraina sõjale ei ole pälvinud samasugust tähelepanu nagu Hiina oma Eestis, vaatamata nende reaktsioonide ilmselgetele sarnasustele. „See valikuline tähelepanu peegeldab Eesti strateegilisi prioriteete ja tema arusaama erinevate globaalsete osapoolte põhjustatud ohtudest. Üldiselt peab Eesti India joondumist Ameerika Ühendriikidega järgi tõenäoliselt kasulikuks. Kuna India tugevdab oma suhteid lääneriikidega, eelkõige Ameerika Ühendriikidega, peab Eesti seda suundumust positiivseks arenguks“ (*"Go back": India üliõpilased seisavad Ukrainas vihaga silmitsi*, *kuna sõda venib*, 2023).

Poliitiline lähenemine ja lahknemine

Venemaa ja India vaheline poliitiline ja strateegiline dünaamika on läbinud olulisi muutusi, mille tulemuseks on nii lähenemine kui ka lahknemine, mis avaldavad olulist mõju Eestile ja Balti riikidele. Alates Krimmi annekteerimisest on India suhteid Venemaaga ergutanud, kuigi ebaõnnestunult, Moskva pöördumine ida poole, ja nõrgestanud tema kasvanud kokkulepped Hiinaga. Selle tulemusel on India püüdnud leida laiemaid ja mitmekülgsemaid suhteid USA-ga.

Ajalooliselt on Venemaa ja India edendanud tugevat strateegilist partnerlust, mis pärineb külma sõja ajast. See kestev partnerlus on ilmne erinevates valdkondades, nende hulgas riigikaitse, tuumaenergia ja kosmoseuuringud. Lisaks osalevad mõlemad riigid aktiivselt mitmepoolsetes foorumites, nagu BRICS ja Shanghai Koostööorganisatsioon, hõlbustades majanduskoostööd ja julgeolekualast koostööd. See liitumine peegeldab nende vastastikust huvi mitmepoolse maailmakorra loomiseks, mis on vastuolus Euroopas valitsevate läänekesksete liitude ülekaaluga (Council on Foreign Relations, 2020; Bhattacharya et.al. 2020).

Kaitsekoostöö mängib Venemaa–India suhete kujundamisel olulist rolli, kusjuures India on kujunemas Venemaa sõjatehnika oluliseks ostjaks, mis on muutunud geopoliitilise dünaamika ümberhindamisel järsult vähenenud. See koostöö hõlmab ühisettevõtteid, tehnosiiret ja ühiseid sõjalisi õppusi, nagu Indra seeria. Siiski seisab sõjalis-tehniline koostöö, mis on traditsiooniliselt olnud Venemaa ja India suhete nurgakivi, silmitsi märkimisväärsete väljakutsetega. Viimase viie aasta jooksul on Venemaa osakaal India sõjalises impordis vähenenud 60%-lt 45%-le, ja see suundumus tõenäoliselt jätkub. India on väljendanud muret Venemaa relvade tehnilise usaldusväärsuse, tarneplaanidest kinnipidamise ja müügijärgse teeninduse pärast. Sellest tulenevalt hakkas India aastatel 2022-2023 Venemaa relvade lepinguid tühistama, sealhulgas külmutas läbirääkimised helikopterite ostmise üle ja vähendas allveelaevade ehitamise tehinguid (Shinde, 2023). Lisaks

teatas India kindralstaabi ülem Anil Chauhan 25. oktoobril 2023, et Venemaa geopoliitiline mõju väheneb, ning hindas negatiivselt Venemaa praeguse poliitilise režiimi väljavaateid, viidates, et Hiina–Taiwani konfliktis oleks India pigem Taiwani ja USA kui võimaliku Venemaa–Hiina liidu poolel.

Lisaks sellele on kahe riigi vahel märkimisväärsed erinevused, eriti nende geopoliitiliste suundumuste osas. India kasvav strateegiline liit Ameerika Ühendriikidega, mida kehastab Austraalia, India, Jaapani ja USA minilateraalne julgeolekudialoog, on teravas vastuolus Venemaa huvidega. Kuigi need riigid ei keskendu julgeolekuküsimustele, on selle suurimad vastased Pekingis ja Moskvas tajunud seda rühmitust kui reaktsiooni Hiina enesekindlale käitumisele ja nimetanud seda „Aasia NATO-ks".

Arvestades, et USA peab Venemaad strateegiliseks rivaaliks, on suhete säilitamine mõlema riigiga India jaoks keeruline. Lisaks raskendavad kolmepoolset dünaamikat märkimisväärselt Venemaa tihedad sidemed Hiinaga ning India pingelised suhted Hiinaga piirivaidluste tõttu (Kapoor & Madan 2024). Pant (2022) väidab, et India püüdlusi strateegilise autonoomia poole paneb üha enam proovile vajadus neid suhteid tasakaalustada, mis lisab välispoliitilisele lähenemisele keerukust.

Need sarnasused ja erinevused on Eesti ja Balti riikide jaoks otseselt olulised. Eesti vaatab ja läheneb Indiale suurel määral oma suhete kaudu NATO ja EL-iga. Eriti sõja ajal võib neid suhteid häirida India kaitse- ja energiakoostöö. Sellest tulenevalt võib Eestil tekkida vajadus oma välispoliitilised ja kaitsestrateegiad ümber kalibreerida (NATO Review, 2023). Ehkki India ja Venemaa kasvav sõjaline koostöö ei mõjuta otseselt Läänemere piirkonda, muudab see NATO strateegilised arvutused keerulisemaks ja nõuab Läänemere piirkonnas kõrgendatud valvsust (Kepe, 2024). Lisaks võib Eesti küberturvalisuse positsiooni kaudselt mõjutada India ja Venemaa muutuv küberstrateegia. Nende kahe riigi koostööalgatused küberkaitse valdkonnas võivad kujundada globaalseid norme ja tavasid, mõjutades seega Eesti küberturvalisuse maastikku (Eesti Infosüsteemiamet, 2023).

Majanduslik lähenemine ja lahknemine

Vaatamata sõjalise kaubanduse vähenemisele 2022. aastal ulatus Venemaa ja India vaheline kahepoolne kaubandus ligikaudu 49,36 miljardi dollarini, kusjuures India eksport Venemaale ulatus 3,14 miljardi dollarini ja import Venemaalt 46,21 miljardi dollarini (IBEF, 2023). India esmane import Venemaalt hõlmas toornaftat, kivisütt ja väetisi, mis mitmekesistas India energiaallikaid ja oli reaktsioon

ülemaailmsetele tarneahela häiretele. India eksport Venemaale hõlmas ravimeid, kemikaale, rauda ja terast, merendustooteid, lahtiseid ravimeid ja kohvi.

Venemaa on kasutanud naftaeksporti, et mõjutada India majandustingimusi. Seistes silmitsi ulatuslike Lääne sanktsioonidega ja strateegilise energiapartnerluse katkemisega EL-iga, müüs Venemaa Indiale märkimisväärseid koguseid naftat vähendatud hinnaga, sealhulgas reekspordiks. Kaubanduskokkulepped ja finantsvood kahe riigi vahel toimuvad peamiselt nende riikide valuutas, kusjuures Hiina jüaani kasutatakse vajaduse korral vahetusvaluutana. Geopoliitiline olukord, eelkõige Ukraina konflikt, on sundinud Venemaad suunama oma majandusliidud Aasia suunas, kusjuures India on üks peamisi partnereid. Suurenenud kauplemine ruupiates ja rublades on strateegiline samm, et vältida Lääne sanktsioone ja vähendada sõltuvust USA dollarist. See on lihtsustanud tehinguid, eriti energiasektoris, ja tugevdanud mõlema riigi majanduslikku vastupanuvõimet.

Kuigi India ja Venemaa on püüdnud oma majandussidemeid säilitada, on alates 2022. aastast mitmesugused väljakutsed seda suhet raskendanud. Venemaa suhtes kehtestatud sanktsioonid on raskendanud tehingute tegemist USA dollarites, mis on viinud alternatiivsete maksemehhanismide, sealhulgas kohalike vääringute (ruupiad ja rublad) kasutamiseni. Rubla ja ruupia vahetuskursside kõikumine, mida on süvendanud ülemaailmne majanduslik ebastabiilsus, on tekitanud ebakindlust kahepoolses kaubanduses, mis piirab veelgi kaubandussuhete tihendamise valuutabaasi, kuna kumbki riik ei ole valmis oma valuuta kasutamisest keelduma ja vahepealset lahendust (tõenäoliselt Hiina rahvusvaluutat) kasutama. Lisaks sellele on India pangad olnud Venemaa üksustega suhtlemisel ettevaatlikud, et vältida teiseseid sanktsioone, mis tooksid kaasa viivitusi ja komplikatsioone finantstehingutes.

India ja Venemaa vahelise majanduskoostöö kasvul on märkimisväärne majanduslik mõju Eestile ja Balti riikidele üldiselt. India taotleb majanduskoostööd Venemaaga energiaressursside madalate hindade ja põllumajandustoodete, näiteks nisu, päevalilleõli ja väetiste odava ekspordi tõttu. Lisaks tasakaalustab India Hiina võimu, tugevdades majandussuhteid Venemaaga. Ühest küljest on Hiina monopoolse võimu saavutamise takistamine Aasias Eestile kasulik. Teisest küljest tähendab sidemete tugevnemine Venemaaga Ukraina sõja edasist rahastamist.

Kuigi otsene kaubandus Eesti ja India vahel on piiratud, võib suurem majanduskoostöö India ja Venemaa vahel muuta kaubanduse dünaamikat Euraasias. Kasvamas on huvi Fintech/Biotechi ja India idufirmade vastu, mis on tihedas ühenduses Eesti ettevõtetega ja loob viljaka pinnase idufirmade

tekkimiseks. Selle tulemusena võib Eestil olla vaja uurida uusi majanduslikke võimalusi või seista silmitsi konkurentsiga sektorites, mida see koostöö mõjutab. Sellised nihked võivad häirida piirkondlikku majanduslikku stabiilsust, mis nõuab kohanduvat majanduspoliitikat.

Lisaks võivad Euroopa jõupingutused energiaallikate mitmekesistamiseks ristuda India energiaimpordiga Venemaalt. See kokkupuutepunkt võib mõjutada energiaturu suundumusi ja EL-i poliitikat, mis omakorda mõjutab Eesti energiastrateegiat. Seega on Venemaa ja India vahelise geopoliitilise dünaamika juhtimine Eesti jaoks keeruline. Eesti jaoks on väga oluline leida tasakaal kaitse, majandushuvide ja küberturvalisuse vahel, et tegeleda tõhusalt riskidega ja kasutada ära sellest arenevast partnerlusest tulenevaid võimalusi.

ALLIKAD

Atwood, K. (2024). *Hiina annab Venemaale märkimisväärset toetust relvatootmise laiendamiseks, kuna Ukraina sõda jätkub, väidavad USA ametnikud,* CNN. https://edition.cnn.com/2024/04/12/politics/china-russia-support-weapons-manufacturing/index.html.

Bhattacharya, A., Dollar, D. Doshi R. Hass, R, Kharas, H. Solís, M. Stromseth, J. (2020). Hiina vöö ja tee: The New Geopolitics of Global Infrastructure Development. Brookingi intervjuu. Foreign Policy at Brooking. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/04/FP_20190419_bri_interview.pdf.

Venemaast sai jaanuaris Hiina suurim naftatarnija. (2023). Bloomberg. https://eadaily.com/ru/news/2019/02/26/bloomberg-rossiya-v-yanvare-stala-krupneyshim-postavshchikom-nefti-v- kitay // (vene keeles)

Bērziņa-Čerenkova, U.A. (2023). *Hiina-Balti dünaamika Hiina-Vene sünergia ajastul,* Hiina vaatlejad Kesk- ja Ida-Euroopas (CHOICE). https://chinaobservers.eu/the-sino-baltic-dynamic-in-the-age-of-sino-russian-synergy/.

Hiina ja Venemaa kavatsevad kahekordistada kaubavahetust// Hiina diplomaatia. (2023). South China Morning Post.https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3027932/china-russia-set-double-trade-us200-billion-2024-help-soybeans.

Välissuhete Nõukogu. (2020). Perspective on Changing World Order. https://www.cfr.org/report/perspectives-changing-world-order.

Demokraatia indeks. (2024). *Demokraatia indeks 2023.* https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/?utm_source=eiu-website&utm_medium=blog&utm_campaign=democracy-index-2023

Dhar, A. (2022). Rajnath Singh hoiatab tuumarelva kasutamise eest, kuna Venemaa tähistab Ukraina "räpase pommi" ohtu. Hindustan Times. https://www.hindustantimes.com/world-news/russias-defence-minister-dials-rajnath-singh-over-ukraine-dirty-bomb-threat-101666778173692.html

Eesti Välisluure. (2024). Rahvusvaheline julgeolek ja Eesti 2024. https://raport.valisluureamet.ee/2024/en/.

Eesti Infosüsteemi Amet. (2023). *Küberturvalisus ülemaailmse koostöö ajastul*. https://www.ria.ee/sites/default/files/documents/2023-02/Cyber-Security-in-Estonia-2023.pdf.

Freedom House (2024). *Freedom in the World Index.* https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf

Fong, C., Maizland, L. (2024). *Hiina ja Venemaa: Exploring Ties Between Two Authoritarian Powers,* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/backgrounder/china-russia-relationship-xi-putin-taiwan-ukraine.

Ülemaailmsed turud. (2023). *Hiina-Venemaa kaubanduse tõus*. https://www.globaltimes.cn/page/202301/1283761.shtml.

"Mine tagasi": (2023), The Times of India, https://timesofindia.indiatimes.com/city/bhopal/go-back-indian-students-face-anger-in-ukraine-as-war-drags-on/articleshow/102869353.cms).

IBEF. (2023). *India-Venemaa kaubanduse ja investeeringute uurimine. Ajakohastatud aruanne, mis põhineb "India-Venemaa strateegilise partnerluse deklaratsioonil*" https://www.ibef.org/indian-exports/india-russia-trade.

Ivanov, P. (2023). *Koos ja eraldi: The Conundrum of the China-Russia Partnership,* Asia Society. https://asiasociety.org/policy-institute/together-and-apart-conundrum-china-russia-partnership.

Kapoor, N. & Madan,T. (2024). "Why India cares about China-Russia relations" GLOBAL INDIA PODCAST The Brookings Institution. Välja otsitud aadressil https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/01/Global-India-Kapoor-20240110.pdf.

Kepe, M. (2024). Edasipanekultuurist edasisele kaitsele: NATO kaitse Baltikumis. RAND Objective Analysis. Tõhusad lahendused. https://www.rand.org/pubs/commentary/2024/02/from-forward-presence-to-forward-defense-natos-defense.html.

Nato ülevaade. (2023) Strateegilised arvutused Läänemere piirkonnas. https://www.nato.int/docu/review/index.html.

Nitza-Makowska, A., Bhutia, K. D., Hõbepappel, U., Luik, L., Sinitsyna, A., & Süld, E. (2023). Hiina pehme võimu ulatuse kaardistamine Eestis. *East Asian Policy*, *15*(04), 22-37.

Ma Bo. (2017). *Venemaa "Pivot to the East" strateegia: Opportunities and Challenges for Coupling with Chinese Transregional Projects*. Comparative Politics Russia. 8 (2), 82-97. Available from: doi:10.18611/2221-3279-2017-8-2-82-97. (Vene keeles).

India Vabariigi kaitseministeerium. (2022). "*Raksha Mantri Shri Rajnath Singh & Venemaa kaitseministri Sergei Shoigu vaheline telefonivestlus*. https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1870962.
Eesti Vabariigi Välisministeerium. (2023). *Välisminister Reinsalu oma iga-aastases välispoliitilises kõnes: Eesti välispoliitika keskendub Ukraina võidule ja Venemaa lüüasaamisele*. https://vm.ee/en/news/foreign-minister-reinsalu-his-annual-foreign-policy-speech-estonias-foreign-policy-focuses.

Leedu Vabariigi välisministeerium. (2023). *Už Saugesnę, Atsparesnę Ir Ekonominį Augimą Užtikrinančią Ateitį Lietuvos Indijos Ir Ramiojo Vandenynų Regiono Strateginės Gairės [ET: For a Secure, Resilient and Prosperous Future Lithuania's Indo-Pacific Strategy].* https://urm.lt/storage/main/public/uploads/2024/02/lt_skaitmenine-versija.pdf).

Venemaa Föderatsiooni majandusarengu ministeerium. (2023). *Ülevaade sotsiaalmajanduslikust arengust:* Majandusarengu *aastaaruanne*. www.rosstat.gov.ru//mediabank//osn-12-2023.

Ostevik, M. & Kuhrt, N. (2018). Venemaa Kaug-Ida ja Venemaa julgeolek. In: *Russia's Turn to the East: Domestic Policymaking and Regional Cooperation* (*Global Reordering*). Basingstoke, pp. 75–94. doi:10.1007/978-3-319-69790-1_5.

Pant, H. V. (2022). Delhi Must Review Ties with Moscow" (op-ed), *Hindustan Times (Delhi)*. https://www.hindustantimes.com/opinion/delhi-must-review-ties-with-moscow-101647441602884.html.

Shinde, D. (2023). India vaatenurk Venemaa-Hiina suhetele. *Organization for Research on China and Asia.* välja otsitud aadressil https://orcasia.org/article/342/an-indian-perspective-on-russia-china-relations.

Kaanefoto

Kevin Engelke, Unsplash

Kujundus

Evelyn Pihla, Tartu Ülikool